

PROSTOR

20 [2012] 1 [43]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

132-145 **NINO ZDELIČAN**
KRUNOSLAV ŠMIT

PROSTORNI RAZVOJ PITOMAČE
OD POČETKA 18. DO KRAJA
20. STOLJEĆA

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 711.4(497.5 PITOMAČA)"17/19"

SPATIAL DEVELOPMENT OF PITOMAČA
FROM THE EARLY 18TH TO THE LATE
20TH CENTURIES

SUBJECT REVIEW
UDC 711.4(497.5 PITOMAČA)"17/19"

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
20[2012] 1[43]
1-218
1-6 [2012]

Af

SL. 1. POGLED NA TRG KRALJA TOMISLAVA U PITOMAČI
FIG. 1. VIEW OF KING TOMISLAV SQUARE IN PITOMAČA

NINO ZDELIČAN¹, KRUNOSLAV ŠMIT²

¹ HR – 33405 PITOMAČA, STROSSMAYEROVA 80

² SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 711.4(497.5 PITOMAČA)"17/19"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.02. – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 14. 11. 2011. / 14. 6. 2012.

¹ HR – 33405 PITOMAČA, STROSSMAYEROVA 80

² UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

SUBJECT REVIEW

UDC 711.4(497.5 PITOMAČA)"17/19"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.02. – URBAN AND PHYSICAL PLANNING

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 14. 11. 2011. / 14. 6. 2012.

PROSTORNI RAZVOJ PITOMAČE OD POČETKA 18. DO KRAJA 20. STOLJEĆA

SPATIAL DEVELOPMENT OF PITOMAČA FROM THE EARLY 18TH TO THE LATE 20TH CENTURIES

IZGRAĐENA STRUKTURA
PITOMAČA
PREOBRAZBA
PROSTORNE CJELINE
PROSTORNI RAZVOJ

BUILT URBAN FABRIC
PITOMAČA
TRANSFORMATION
SPATIAL ENTITIES
SPATIAL DEVELOPMENT

U radu se istražuju obilježja prostornog razvoja podravskog mjesta Pitomače od početka 18. do kraja 20. stoljeća. Utvrđeno je da se Pitomača razvila od šest manjih prostornih cjelina koje su svojim sirenjem dovele do oblikovanja suvremenoga mjesta. Izgrađena je struktura središta izdužena oko glavne ulice – ‘Podravske magistrale’, u potezu kojim su povezane sve okolne ulice pa je tako nastao prepoznatljiv ‘zvjezdasti’ oblik naselja.

This paper is a research into spatial development of Pitomača, a small town in Podravina, from the early 18th to the late 20th centuries. Six small size spatial entities gradually expanded and grew into the modern town as we know it today. The built fabric of the town nucleus stretches along the main road thus linking the surrounding streets and forming a recognizable star-shaped town plan.

UVOD

INTRODUCTION

Pitomača je naselje u istočnoj Podravini (Sl. 1.). Prema popisu stanovništva iz 2001. godine ona ima 5712 stanovnika, površine je oko 46,56 km², nema status grada.¹ Kao najzapadnija točka Virovitičko-podravške županije Pitomača ima važan prometni položaj – na sjecištu državne ceste D2² s jedne strane i smjerova buduće izgradnje prometnih trasa brzih cesta iz smjera Zagreba, Varaždina i Bjelovara prema Virovitici i Osijeku s druge strane, te mogućih pravaca prometnog povezivanja susjedne Mađarske s Hrvatskom.³ Na prostoru Pitomače pronađeni su geotermalni izvori⁴ koji omogućuju razvoj zdravstvenog turizma s ljecilišnim središtem ili toplicama. Na području uz Dravu nalazi se specifičan spoj starog i novog toka rijeke, s jedinstvenim prirodnim krajolikom, što omogućuje razvoj i u turističkom smislu. S obzirom na postojeći broj stanovnika, zemljopisni položaj, svojstvenosti prirodnog okruženja i izgrađene strukture, Pitomača je na početku svoje intenzivnije prostorne preobrazbe, tijekom koje se razvoj može uskladiti sa specifičnostima dosadašnjeg načina širenja i značajkama povijesnog naslijeđa. Posebnosti toga naslijeđa još uvijek nisu do kraja istražene pa se žele utvrditi ili nadopuniti sinteznom analizom kontinuiranoga prostornog razvoja na temelju povijesnih podataka, karata i urbanističkih planova.

Ciljevi – Današnja je izgrađena struktura Pitomače izdužena oko glavne prometnice –

‘Podravske magistrale’, s kojom su povezane Strossmayerova, Radiceva, Dravska, Preradovićeve, Vinogradska i rubni dio Gajeve ulice.⁵ Radom se žele istražiti obilježja prostornog širenja mjesta Pitomače⁶ i njenih manjih, prvotno međusobno razdvojenih dijelova aglomeracije – prostornih cjelina⁷ koje su svojim širenjem dovele do oblikovanja suvremene strukture naselja.

Metode rada – U istraživanju je prikazano prostorno širenje Pitomače koje se temelji na dostupnim objektivnim povijesnim podatcima. Geneza se razrađuje analizom pisanih i grafičkih povijesnih dokumenata u radovima autora koji su se najviše bavili istraživanjem povijesti Pitomače i pitomačkog kraja, kao i analizom dostupnih arhivskih izvora i karata. Podatci su podijeljeni u šest etapa: početak 18. stoljeća, druga polovica 18. stoljeća, sredina 19. stoljeća, prijelaz iz 19. u 20. stoljeće, sredina 20. stoljeća, prijelaz iz 20. u 21. stoljeće. Istraživana razdoblja pokrivaju konti-

1 *** 2001.

2 Državna cesta D2 često se naziva ‘Podravska magistrala’ (ranije i ‘Zemaljska cesta’).

3 ZZPUVPŽ: 1/2010.; ZZPP: 1/2010.

4 Geotermalne izvore istraživale su tvrtke: „INA” i „Geotehnika inženjering”. [ZZPUVPŽ: 3/2003]

5 U radu se koriste današnji nazivi ulica. Pregledni prikaz lokacija ulica vidljiv je na Sl. 14. i 16.

6 „U veće naselje Pitomača se počela razvijati u prvoj polovici 18. stoljeća. Počela se širiti od prvobitnog dijela prema crkvi i pored same magistrale prema Virovitici i Đurđevcu.” [BEGOVIC, 1985: 42] Begović tvrdi i to da je najranije naseljen dio mjesta u području oko današnje Strossmayerove ulice, te da se iz tog predjela počinje širiti današnje naselje [BEGOVIC, 1995: 27-28].

7 U istraživanju se pojam *prostorne cjeline* (skraćeno *cjelina*) koristi za dio aglomeracije u obliku prostorno razdvojene cjeline naselja kojemu je izgrađena struktura organizirana oko središnje ulice. Prostorna cjelina obuhvaća i pojam ‘zaseoka’, koji je primjereno koristiti u početnim razdobljima razvoja Pitomače jer se ona tada može razmatrati i kao ‘rastresit tip sela’ s raspršenim ‘zaseocima’. [MARINOVIC-UZELAC, 2001: 89]

8 U lokaliziranju naselja iz rimskog razdoblja na pitomačkom području koriste se pisani izvori (*Itinerarium Hierosolymitanum*, *Tabula Peutingeriana*, rukopis kartografa Ptolomeja i nadgrobni spomenik konjanickog časnika Ulpija Kokceja, rođenog u *Cucconi*) te arheološki nalazi. [BEGOVIC, 1995.]

9 Na lokaciji *Črljena Klisa* pri pokusnim iskapanjima 1989. godine pronađeni su grobovi iz razdoblja od 10. do 13. stoljeća, s mnogo ‘S’ ukosnica, jednostavnih prstenova i ukrasa. [CVEKAN, 1978.]

10 U faksimilu Bukovačkog vlastelinstva (Bakwa) iz 1535. godine toponim *Pytomezy* dolazi u redosljedju: *Paprachyn-cz, Verlanow Dol, Warallya, Zelyancz, Pythomezy, Porychye, Manry, Borychewicza, Bertholomya (Paprocinci, Vrlanov dol, Varalja, Seljanci, Pitomci/Pitomec/Pitomezje?, Poricje, Manri, Boricevica, Bartolovec/Bartolomje?)*. [HDA – Original faksimila Bukovačkog vlastelinstva...]

11 Kopačevac je starije naselje koje se nalazilo oko 2 km jugoistočno od Pitomače, a spominje se kao preteča današnjeg naselja. [BEGOVIC, 1995.; CVEKAN, 1978.]

12 BALI, i sur., 1976: 687

13 Temeljna zadaća znanstvenog projekta *Populus* jest izrada i internetsko objavljivanje baze podataka o stanovništvu hrvatskoga ranonovovjekovnog prostora. [*** 2009.]

nuirani razvoj Pitomače od početka 18. do kraja 20. stoljeća, u razmaku od približno pedeset godina, u kojem se uočavaju vidljive promjene između pojedinih etapa.

Osim tekstualnih podataka u radu se analizira karta Đurđevacke regimente Varaždinskoga generalata iz 1811. godine (Sl. 2.), katastarska karta iz 1868. godine (Sl. 3.), topografska karta iz 1900. godine (Sl. 4.), reambulacijska karta iz 1930. godine (Sl. 5.), topografska karta iz 1970. godine (Sl. 6.) i katastarska karta iz 1995. godine (Sl. 7.), koje predaju ključne etape prostornog razvoja Pitomače. Na temelju podataka iz tih povijesnih kartografskih izvora dobiveni su grafički prikazi sto pokazuju obilježja razvoja koja su bitna za potvrđivanje hipoteza.

Rasprava o svakom pojedinom povijesnom razdoblju rezultira izdvajanjem obilježja kojima se sintezno prikazuje prostorni razvoj Pitomače u posljednja tri stoljeća.

PROSTORNI RAZVOJ PITOMAČE

SPATIAL DEVELOPMENT OF PITOMAČA

Do 18. stoljeća – Iz doba prapovijesti na pitomačkom je području očuvano malo artefakata. Radi se uglavnom o keramičkim ulom-

cima i kamenim sjekirama. Takvi artefakti pronađeni su na području uz današnju Dravsku ulicu, a to upućuje na postojanje naselja u tom prostoru već najmanje tri tisuće godina. Iz rimskog razdoblja poznato je da je južnim dijelom pitomačkog područja prolazila *Via magna* koja je povezivala Poetoviu (Ptuj) i Mursu (Osijek). Na prostoru od Virovitice do Virja postojale su manje (*mutatio*) ili veće (*mansio*) postaje.⁸ Iz srednjovjekovnog razdoblja na prostoru Pitomače pronađeni su ostaci *bjelobrdske kulture*.⁹ Ostaci srednjovjekovnih keramičkih ulomaka pronađeni su i na arheološkim nalazištima u Dravskoj i Strossmayerovoj ulici. Prvi spomen naselja na području Pitomače pod toponimom *Pythomezy* nalazi se u dokumentu iz 1535. godine, gdje se navode imena naselja u sklopu Bukovačkog vlastelinstva.¹⁰ Drugi toponim koji se odnosi na Pitomaču nalazi se u dokumentu iz 1530. godine, gdje se kao povjerenik Ivana Zapolje spominje Franjo Thonka iz Kopacevca (*de Kopachewecz*) kod Pitomače.¹¹ U neposrednoj blizini današnje Pitomače postoji lokalitet s nazivom *Sokala*, koji se danas upotrebljava među mještanima. Taj se predjel može dovesti u vezu s toponimom *Zokala*¹² koji se spominje u Projektu *Populus*,¹³ a to ukazuje na kontinuitet življenja na prostoru Pitomače.

SL. 2. PITOMAČA NA KARTI ĐURĐEVACKE REGIMENTE IZ 1811.
FIG. 2. PITOMAČA ON ĐURĐEVAC REGIMENT MAP FROM 1811.

SL. 3. PITOMAČA NA KATASTARSKOJ KARTI IZ 1868.
FIG. 3. PITOMAČA ON CADASTRAL MAP FROM 1868.

SL. 4. PITOMAČA NA TOPOGRAFSKOJ KARTI IZ 1900.
FIG. 4. PITOMAČA ON TOPOGRAPHICAL MAP FROM 1900.

SL. 5. PITOMAČA NA REAMBULACIJSKOJ KARTI IZ 1930.
FIG. 5. PITOMAČA ON REAMBULATION MAP FROM 1930.

Sl. 6. PITOMAČA NA TOPOGRAFSKOJ KARTI IZ 1970.
FIG. 6. PITOMAČA ON TOPOGRAPHICAL MAP FROM 1970.

Sl. 7. KATASTARSKA KARTA S PRIKAZOM PITOMAČE IZ 1995.
FIG. 7. CADASTRAL MAP, PITOMAČA, FROM 1995.

Početak 18. stoljeća¹⁴ – O nastanku Pitomače govore pisana svjedočanstva vezana za osnivanje župe u dokumentima triju kanonskih vizitacija, kojih su autori dva zagrebačka kanonika.¹⁵ U svome prvom izvještaju zagrebačkom biskupu komarnički arhidakon Šubaric navodi da je iz Klostra Podravskeg pohodio i selo Pitomaču, za koju kaže: „Pitomača je posve malo selo. Samo je jedna ulica. Upravo je izgrađena drvena crkva Svetog Vida, koja je još nedovršena. Oko crkve je dobro ogradoeno groblje.”¹⁶ Šubaric je po povratku u Zagreb molbu Pitomačana prenio biskupu Esterhaziju pa je župa osnovana u travnju 1710. godine, kada je izgrađena i prva crkva.¹⁷ Pri svomu drugom posjetu Šubaric navodi da mjesto Pitomača ima 64 kuće i da je nasuprot drvenoj crkvi prostran župni dvor.¹⁸ To potvrđuje da je župni dvor bio izgrađen prije sadašnje župne crkve svetoga Vida.¹⁹ Izvještaj komarničkog arhidakona Jurja Gabrijela Bistrickog pokazuje da je Pitomača poveće naselje te jedna od većih župa u tom kraju sa 120 kuća. Po izvještajima arhidakona Šubarica i Bistrickog, na početku 18. stoljeća Pitomača je bila malo mjesto sa stotinjak domaćinstava. Paškal Cvekan i Branko Begović predočuju skicu mogućeg izgleda tadašnje Pitomače. Prvotna Pitomača bila je u današnjoj Strossmayerovoj ulici, gdje je bila smještena stara drvena crkva, a nasuprot njoj i novoizgrađen župni dvor (Sl. 8.).

Druga polovica 18. stoljeća²⁰ – Godine 1746. ustrojena je Đurđevačka regimenta (pukovnija). U sklopu nje Pitomača postaje sjedištem satnije (*Pitomačer Compagnie No.6.*), a to je pogodovalo razvoju mjesta.²¹ Zbog dotrajalosti drvene crkve izgrađena je nova

crkva svetog Vida.²² Groblje je preseljeno na sadašnje mjesto uz željeznički kolodvor. Budući da se Pitomača nalazila u Vojnoj krajini, kuće su bile drvene, pokrivene slamom ili šindrom te premazane ilovačom i obijeljene. Primjeri takve arhitekture očuvani su sve do danas. Područje oko Strossmayerove ulice dosad se smatralo najstarijim dijelom, a njegovim je kasnijim prostornim širenjem Pitomača dobila svoj današnji oblik. Osim u Strossmayerovoj ulici, može se pretpostaviti da je istodobno postojala grupacija kuća u prostornoj cjelini oko Dravske ulice, na što upućuju bogati arheološki artefakti. Prostorna cjelina u Strossmayerovoj najvjerojatnije je bila veća i značajnija zbog smjestaja crkve, ali i vojnih zgrada.

¹⁴ Podravina je u 18. i 19. st. vrlo često plavljena, bila je vlažno područje unutar kojeg su ceste i putovi često bili neprohodni. Velike poplave Drave mijenjale su prostor i utjecale na naselja ili njihove dijelove. Nakon velike poplave početkom 18. st. uslijedili su državni projekti za uređenje Drave kako bi se osigurala obrana od poplave i sigurnija plovidba, a to se kroz utjecaj odvojka potoka Sedlarica zasigurno odrazilo i na područje Pitomače. U ovom radu utjecaj hidrogeografskih uvjeta nije detaljnije obrađivan i bit će predmetom nastavka istraživanja.

¹⁵ Prvi je kanonik Juraj Šubaric s izvještajima od 28. veljače 1710. i 21. veljače 1714. godine. Drugi je kanonik Juraj Gabrijel Bistricki s izvještajem od 8. svibnja 1733. godine. [BEGOVIĆ, 1985.]

¹⁶ NAZ: 208

¹⁷ Prva drvena crkva bila je već izgrađena za posjeta kanonika Šubarica 1710., kada je osnovana župa sv. Vida. Crkva je najvjerojatnije izgrađena i nekoliko godina ranije, prije osnutka župe.

¹⁸ NAZ: 262

¹⁹ Današnja, kasnobarokna crkva izgrađena je 1783. godine zbog dotrajalosti starije drvene crkve. Kako župni dvor ima barokna obilježja, može se zaključiti da je izgrađen prije ove crkve. Župni je dvor prema tome najstarija očuvana građevina u Pitomači.

Može se pretpostaviti postojanje grupacije kuća u prostornoj cjelini i na području Radićeve ulice, u blizini sadašnje crkve. Strossmayerova ulica i danas se naziva *Doljnji kraj*, a Radićeva *Gornji kraj*. Iz tih se naziva također može pretpostaviti da je i na području Radićeve ulice postojala grupacija kuća koja je formirala zasebnu prostornu cjelinu. Ona bi bila smještena uz Podravsku magistralu koja je bila važna prometnica i na početku 18. stoljeća.²³ To znači da se *Doljnji kraj* nalazio *pokraj* glavne prometnice, a da je *Gornji kraj* nastao uz glavnu prometnicu. Odabir položaja za izgradnju nove crkve (1783.) na križanju Radićeve i Strossmayerove ulice ukazuje na važnost smještaja uz glavnu prometnicu, ali i namjeru spajanja tih dvaju međusobno razdvojenih dijelova Pitomače.

Dakle prema dostupnim povijesnim podatcima i prikazu na shemi (Sl. 8.), prostorni razvoj Pitomače u 18. stoljeću obilježavaju:

1 – Današnja ‘Podravska magistrala’ odgovara trasi nekadašnje stare glavne graničarske ceste koja je povezivala Đurđevac s Viroviticom, u smjeru istok-zapad.

2 – Najstariji dio današnje Pitomače, koji se nalazio na početku sadašnje Strossmayerove ulice (*Doljnji kraj*), smješten je *pokraj* glavne prometnice, a ne uz nju.

3 – Današnja Radićeva ulica (*Gornji kraj*) postojala je najvjerojatnije kao manja prostorna cjelina sa skupinom kuća smještenih uz glavnu cestu.

4 – Kao lokacija za izgradnju nove župne crkve odabire se prostor gdje se *Doljnji kraj*, ili najstariji dio Pitomače, spaja s glavnom cestom. Crkva je izgrađena na toj lokaciji kako bi bila na glavnoj cesti, ali i kako bi spojila dva najstarija dijela Pitomače (*Doljnji i Gornji kraj*) te tvorila novi znak u prostoru. Povezi-

vanjem dviju cjelina stvaraju se početna obilježja identiteta mjesta.

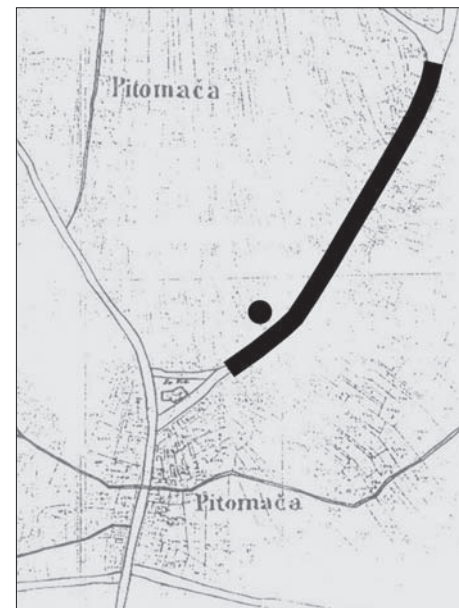
5 – Istočni dio današnje Dravske ulice bio je također manja zasebna prostorna cjelina skupine kuća koje se postupno spajaju s ostatkom Pitomače.

6 – Strossmayerova, početak Radićeve i istočni dio Dravske ulice čine tri cjeline koje su kasnijim spajanjem uobličile današnju Pitomaču.

7 – Prikaz Pitomače na kraju 18. stoljeća može se dobiti usporedbom popisa katastarskih čestica iz 1868. godine s popisom kućnih brojeva iz matičnih knjiga župnog ureda. No, ni time se ne bi dobio potpuno točan izgled Pitomače iz toga vremena, budući da brojevi domaćinstava iz katastra i matičnih knjiga ne odgovaraju današnjim kućnim brojevima.

Sredina 19. stoljeća – Pitomača se kao formirano naselje sredinom 19. stoljeća spominje i u spisima za Vojnu krajinu.²⁴ Prvi grafički prikaz parcelacije na području Pitomače i okolice nalazi se na katastarskoj karti iz 1868. godine²⁵ i sadrži popis parcela s 294 domaćinstva.²⁶ Katastarske karte područja Pitomače izradila je austrijska vojska u razdoblju od 1862. do 1868. godine. Katastarska karta iz 1868. godine (Sl. 3.) neprekidno se nadopunjuje novim podatcima sve do 1975., kada je izrađena nova katastarska karta. Novi podatci dopisivani su uz stare pa to omogućuje praćenje prostornog širenja i izgradnje naselja. Na shemi s prikazom izgrađenih područja Pitomače prostorne se cjeline mogu jasno uočiti (Sl. 9.). Cjelina oko Strossmayerove i Radićeve ulice izgrađena je s najvećim brojem kuća, dok je podjednak, ali smješten na dužem potezu, broj kuća u cjelini oko Dravske ulice. Cjelinu u Preradovićevoj obilježava intenziviranje izgradnje prema središtu naselja. Cjelina u Gajevoj ulici ima najmanji broj kuća, a cjelina u Vinogradskoj prostorno je najudaljenija od središta. U tom se razdoblju može uočiti i početak izgradnje u području današnjeg središta naselja.

Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće – Sljedeća karta koja prikazuje Pitomaču jest topografska karta izrađena oko 1900. godine (Sl. 4.). Na njoj je precizno pokazan izgled i šira okolica Pitomače na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.²⁷ Na shemi (Sl. 10.) je vidljivo da je već na početku 20. stoljeća Pitomača dobila svoj oblik na temelju kojeg će se razvijati tijekom 20. stoljeća. Strossmayerova je ulica gušće izgradnje, već ispunjena kućama pa se širi prema sjeveru. Radićeva ulica također je s gušćom izgradnjom. Dakle odabirom položaja nove crkve središte Pitomače pomiče se prema današnjem križanju Strossmayerove, Radićeve i Gajeve ulice. Time nastaje današnji Trg kralja Tomislava koji je vidljiv na karti iz 1900. go-

SL. 8. SHEMATSKI PRIKAZ PITOMAČE – POČETAK 18. STOLJEĆA
(TUMAC: CRNO – IZGRAĐENI DIO NASELJA, KRUŽIC – OZNAČAVA POLOŽAJ PRVE DRVENE CRKVE)
FIG. 8. SCHEMATIC REPRESENTATION OF PITOMAČA – EARLY 18TH CENTURY
(KEY: BLACK – BUILT UP TOWN AREA; CIRCLE – POSITION OF THE FIRST WOODEN CHURCH)

²⁰ Vojno sigurnosni i obrambeni uvjeti također su utjecali na prostorni razvoj Pitomače. Mir u Srijemskim Karlovcima (1699.) za Pitomaču je značio osnivanje kapetanije 1746. godine kako bi se, uz organizaciju obrane u Vojnoj krajini, poboljšala i sigurnost putova za odvijanje prometa. U Pitomači je tada počela i izgradnja vojnih građevina u funkciji kapetanije, i to u prostornoj cjelini oko Strossmayerove ulice. Zemaljska cesta, a poslije i željeznica, dobivali su na važnosti zbog poticanja ekonomskog prosperiteta, jer su omogućavali povezivanje sa Slavonijom kao žitnicom. Ovi ce utjecaji na prostorni razvoj Pitomače također biti predmetom posebnog istraživanja.

²¹ HDA – HR-HDA-444

²² HORVAT i sur., 1982.

²³ U predjelu Pitomače Podravsku magistralu tvore Radićeva i Gajeve ulice.

²⁴ HDA – HR-HDA-444

²⁵ HDA – HR-HDA-1421, 1868.

²⁶ Isti popis parcela nalazi se i na katastarskom planu iz 1873. [HDA – HR-HDA-1421, 1873.]

²⁷ Karta pokazuje širu okolicu Pitomače, uključujući Stari Gradac i Kloštar Podravski. Za potrebe istraživanja korišten je dio karte koji prikazuje uže područje Pitomače. [HDA – HR HDA]

SL. 9. SHEMATSKI PRIKAZ PITOMAČE – SREDINA 19. STOLJEĆA

(TUMAC: Š – STROSSMAYEROVA ULICA, R – RADICEVA ULICA, P – PRERADOVIĆEVA ULICA, V – VINOGRADSKA ULICA, G – GAJEVA ULICA, D – DRAVSKA ULICA, SIVO – ULIČNA MREŽA, KRUGOVI – PROSTORNE CJELINE)

FIG. 9. SCHEMATIC REPRESENTATION OF PITOMAČA – MID 19TH CENTURY

(KEY: Š – STROSSMAYEROVA ST, R – RADICEVA ST, P – PRERADOVIĆEVA ST, V – VINOGRADSKA ST, G – GAJEVA ST, D – DRAVSKA ST, GREY – STREET GRID, CIRCLES – SPATIAL ENTITIES)

SL. 10. SHEMATSKI PRIKAZ PITOMAČE – PRIJELAZ IZ 19. U 20. STOLJEĆE

(TUMAC: Š – STROSSMAYEROVA ULICA, R – RADICEVA ULICA, P – PRERADOVIĆEVA ULICA, V – VINOGRADSKA ULICA, G – GAJEVA ULICA, D – DRAVSKA ULICA, CRTKANO – PODRAVSKA MAGISTRALA, CRNO – ULIČNA MREŽA, ŠRAFIKANO – PREKID KONTINUITETA IZGRADNJE)

FIG. 10. SCHEMATIC REPRESENTATION OF PITOMAČA – IN THE LATE 19TH AND THE EARLY 20TH CENTURIES

(KEY: Š – STROSSMAYEROVA ST, R – RADICEVA ST, P – PRERADOVIĆEVA ST, V – VINOGRADSKA ST, G – GAJEVA ST, D – DRAVSKA ST, BROKEN LINE – PODRAVINA HIGHWAY, BLACK – STREET GRID, LINES – BREAK UP OF CONSTRUCTION CONTINUITY)

dine, kada je njegov trokutasti oblik već bio jasno definiran.²⁸

Može se zaključiti da Pitomača već na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće ima izgrađene ulične poteze koji još uvijek nisu spojeni u jednu cjelinu. Spojište tih poteza početak je Gajeve ulice, gdje je današnje središte Pitomače. Ipak, na karti se ne vidi da je Gajeva jedinstven novoizgrađeni potez koji spaja sve ostale ulice jer u nekim njezinim dijelovima postoje prekidi izgradnje. Središte Pitomače još je uvijek bio uži prostor oko crkve.²⁹ Na karti se vidi da je i Preradovićeve ulica također definirana gušćom izgradnjom. Ona se naziva i *Nova ulica*. Možda je taj naziv nastao u 19. stoljeću i može sugerirati da je ulica izgrađena kasnije u odnosu na *Doljnji i Gornji kraj*, a ne isključuje se ni mogućnost da je postojala izgradnja i ranije u vidu manjih skupina kuća. Na karti iz 1900. godine *Nova ulica* je izgrađena, ali i dalje nije spojena s Gajevom, odnosno sa središtem mjesta. Očuvane kuće s historicističkim elementima također ukazuju na doba nastanka *Nove ulice*. Time se otvara mogućnost da je i to područje bilo zasebna prostorna cjelina koja se poslije spojila s ostatkom Pitomače.

Dravska je ulica na karti prikazana kao prostor bez veće izgradnje. To ne znači da na tome mjestu nije bilo manjih skupina kuća. Sve do kraja 20. stoljeća u njoj su očuvane kuće arhitektonskih obilježja gradnje 19. stoljeća. Obilježje Dravske ulice jest veća površina dvorišta i okućnica u odnosu na kuće u *Doljnem i Gornjem kraju*. Na karti se zapaža i to da ulica nije spojena sa središtem mjesta. Sve do kraja 20. stoljeća može se govoriti da je područje Dravske ulice zapravo bilo zasebna prostorna cjelina. Na to također upućuju i pronađeni arheološki artefakti kao dokaz neprekidnosti življenja na tom prostoru. U Dravskoj je ulici dakle postojala jedna prostorna cjelina koja sudjeluje u oblikovanju Pitomače.

Nadalje na karti je prikazan i krajnji, jugoistočni dio *Gajeve ulice* u smjeru Virovitice, u kojem je vidljiva gušća izgradnja. Na tom se prostoru također uočava prekid kontinuiteta izgradnje s početnim dijelom Gajeve ulice. Dio kuća iz toga predjela ima obilježja arhitekture s kraja 19. stoljeća. To isto tako upućuje na postojanje manje periferne cjeline koja se širenjem uz 'Podravsku magistralu' povezuje sa središtem mjesta. Na karti je vidljiv i početni dio Vinogradske ulice koji je bio još neizgrađen. Neizgrađenim je prikazan i nastavak Vinogradske ulice u predjelu *Prešpan*.³⁰ Međutim u predjelu *Prešpan* još se i danas nalaze kuće stilskih obilježja s kraja 19. stoljeća. Zbog toga se može ustvrditi da je i tu bila manja zasebna prostorna cjelina koja se u kasnijim razdobljima spajala sa središtem Pitomače.

Dakle karta iz 1900. godine pokazuje da je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće Pitomača bila sastavljena od manjih prostornih cjelina. One nisu bile međusobno povezane pa zbog toga središte Pitomače, tj. predio početka Gajeve ulice, nije bio do kraja određen izgrađenom strukturom.

Sredina 20. stoljeća – Pitomaču iz sredine 20. stoljeća prikazuje osnova dobivena na temelju reambulacijske karte iz 1930. godine (Sl. 5.) i topografska karta iz 1970. godine (Sl.

²⁸ Trg je nastao na spoju triju ulica (Š, R, G), imao je trokutast, ljevkast oblik, sve do druge polovice 20. st. Rušenjem historicističkih kuća koje su okruživale trg gubi se njegov specifičan trokutasti tlocrt.

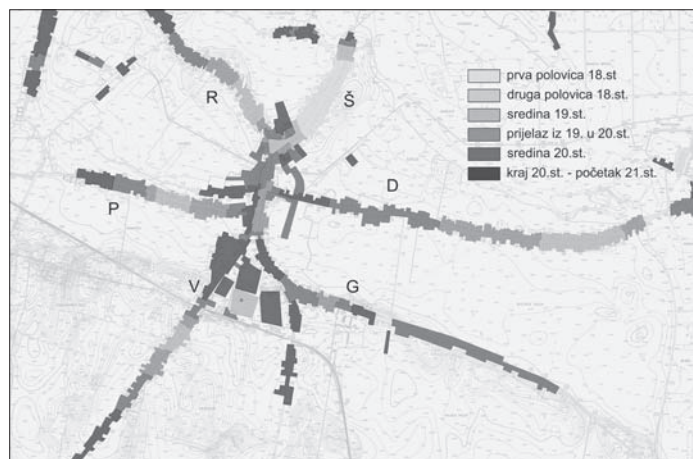
²⁹ Današnje središte Pitomače obuhvaća cijeli potez Gajeve ulice od crkve do početka Vinogradske.

³⁰ *Prešpan* je dio Vinogradske ulice koji se nalazi južno od željezničke pruge. Željeznica je prvi put prikazana na Reambulaciji iz 1930. (Sl. 5.)

³¹ Položaj ulica pogledati na karti razdoblja prijelaza iz 19. u 20. st. (Sl. 10.)

³² Primjerice, u drugoj polovici 20. st. nastale su ulice D. Domjanica, A. Senoe, V. Lisinskog, I. Mazuranica, A. Mihanovica.

6.). Na osnovi njih izrađen je shematski prikaz (Sl. 11.) na kojem se uočava razvoj mjesta, uz prostorno širenje i zaokruživanje naselja.

Prostorne cjeline uz Strossmayerovu, Radicevu, Dravsku, Preradovićevo i krajnji dio Gajeve ulice još uvijek nisu međusobno povezane.³¹ Dravska ulica nije povezana s Gajevom, a Preradovićevo je oblikovano kao zasebna prostorna cjelina, ali također nije u potpunosti spojena s ostatkom mjesta. U početnom dijelu Gajeve ulice uočava se prekid izgradnje između crkve i Dravske ulice. Strossmayerova i Radiceva još imaju oblik dviju manjih prostornih cjelina, iako se na njihovu križanju nalazi crkva s trgovom, koja ih spaja.

Pitomača sredinom 20. stoljeća, posebice nakon Drugoga svjetskog rata, doživljava nagao gospodarski razvoj koji obilježava izgradnja željeznice, intenzivirana urbanizacija mjesta, povećana izgradnja, pojava novih ulica,³² kao i novi sadržaji poput ugostiteljskih i trgovačkih. Osnivaju se ili razvijaju sportske udruge i klubovi.³³ Osnovna škola postaje obrazovno središte koje okuplja učenike i iz mjesta izvan Pitomače. To je razdoblje naglog razvoja kojim Pitomača postaje gravitacijska točka tog dijela Podravine.

Usporedbom karte iz 1930. s onom iz 1900. godine najveće su razlike vidljive u prikazu

područja uz Dravsku ulicu. Ona je na karti iz 1930. godine prikazana kao gusto izgrađena prostorna cjelina, dok na karti iz 1900. nije ucrtana izgradnja osim parcelacije na sjevernoj strani ulice. Budući da se u tridesetak godina izgrađenost u Dravskoj ulici nije mogla tako naglo povećati, može se postaviti pitanje: zašto na karti iz 1900. godine nije prikazana postojeća izgradnja koja se na karti iz 1930. godine jasno primjećuje? Mogući je odgovor da su uz Dravsku ulicu tada bila organizirana seoska imanja domaćinstava povezanih s dvama poljodjelskim područjima u vlasništvu obitelji Götz i Brenner. Pojedinačne kuće nisu ucrtavane jer su bile sastavnim dijelom većega poljodjelskog područja koje je tada obuhvaćalo čitav prostor s južne strane Dravske ulice. Ipak karta iz 1930. godine pokazuje da je, iako nije ucrtana, u Dravskoj ulici postojala izgradnja.

Prijelaz iz 20. u 21. stoljeće – Izgrađeno područje Pitomače na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće vidljivo je na katastarskoj karti iz 1995. godine (Sl. 7.). Na shematskom prikazu (Sl. 12.) predočen je nastavak razvoja iz prethodnog razdoblja.³⁴ Dolazi do još intenzivnije izgradnje i povezivanja ulica. Osnovana je nova srednja škola, otvara se niz manjih i srednjih poduzeća, uređuje se komunalna infrastruktura.

U tom razdoblju, 1985. godine, donesen je prvi urbanistički plan uređenja naselja Pitomače.³⁵ Prostorno širenje i urbanizaciju mjesta karakterizira napuštanje 'zvjezdastog' oblika Pitomače. 'Zvjezdasti' je oblik nastao položajem ulica koje se šire u smjeru 'Podravske magistrale' prema gradovima Virovitici i Koprivnici, te prema rijeci Dravi i obroncima Bilogore.³⁶ Unutar 'zvjezdastoga' izgrađenog područja nalazi se neizgrađen prostor koji još uvijek čine poljodjelske površine. Takav specifični tlocrtni oblik Pitomače mijenja se popunjavanjem neizgrađenog područja, uz međusobno povezivanje postojećih prometnica – bilo da

SL. 11. SHEMATSKI PRIKAZ PITOMAČE – SREDINA 20. ST. (TUMAC: Š – STROSSMAYEROVA ULICA, R – RADICEVA ULICA, P – PRERADOVIĆEVA ULICA, V – VINOGRADSKA ULICA, G – GAJEVA ULICA, D – DRAVSKA ULICA, CRTKANO – PODRAVSKA MAGISTRALA, CRNO – ULIČNA MREŽA, ŠRAFIKANO – PREKID KONTINUITETA IZGRADNJE)

FIG. 11. SCHEMATIC REPRESENTATION OF PITOMAČA – MID 20TH CENTURY (KEY: Š – STROSSMAYEROVA ST, R – RADICEVA ST, P – PRERADOVIĆEVA ST, V – VINOGRADSKA ST, G – GAJEVA ST, D – DRAVSKA ST, BROKEN LINE – PODRAVINA HIGHWAY, BLACK – STREET GRID, LINES – BREAK UP OF CONSTRUCTION CONTINUITY)

SL. 12. SHEMATSKI PRIKAZ PITOMAČE – PRIJELAZ IZ 20. U 21. STOLJEĆE

(TUMAC: Š – STROSSMAYEROVA ULICA, R – RADICEVA ULICA, P – PRERADOVIĆEVA ULICA, V – VINOGRADSKA ULICA, G – GAJEVA ULICA, D – DRAVSKA ULICA, SIVE POVRŠINE – PODRUČJA IZGRADNJE NASELJA)

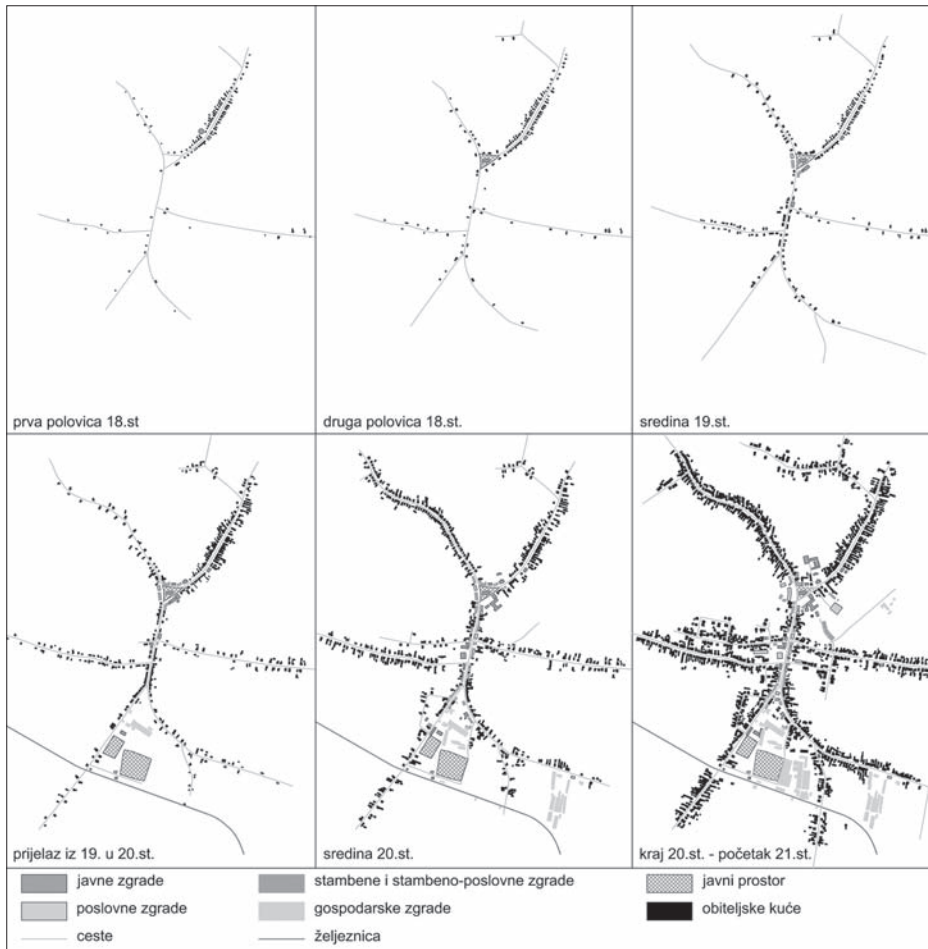
FIG. 12. SCHEMATIC REPRESENTATION OF PITOMAČA – LATE 20TH AND EARLY 21ST CENTURY (KEY: Š – STROSSMAYEROVA ST, R – RADICEVA ST, P – PRERADOVIĆEVA ST, V – VINOGRADSKA ST, G – GAJEVA ST, D – DRAVSKA ST, GREY AREAS – BUILT UP AREAS)

³³ Na primjer: kinoklub, astronomsko društvo, folklorna društva te rukometni, nogometni, kuglaški i karate klub.

³⁴ Prostorna izgrađenost Pitomače prikazana je na shemi koja tijekom svih istraživanih razdoblja pokazuje širenje pojedinih cjelina, njihovo spajanje u zajedničku aglomeraciju i formiranje današnjeg izgleda mjesta. Najsvjetlijom bojom označene su prve prostorne cjeline Pitomače, od kojih je najveća ona u Strossmayerovoj ulici (Dolnji kraj). Tamnijim nijansama sive i crnom bojom prikazana je kasnija izgradnja.

³⁵ OP

³⁶ Za utvrđivanje mogućnosti budućega prostornog širenja Pitomače važna je smjernica proglašenja regionalnog parka u prostoru Mure i Drave početkom 2011. [NN 22/2011]

SL. 13. GENEZA PROSTORNOG RAZVOJA PITOMAČE OD POČETKA 18. DO POČETKA 21. STOLJEĆA

FIG. 13. ORIGIN OF SPATIAL DEVELOPMENT OF PITOMAČA FROM THE EARLY 18TH TO THE EARLY 21ST CENTURY

se radi o novoj izgradnji ili o ustrojstvu poteza novih ulica.³⁷ Takvi pokušaji urbanizacije i izgradnje vidljivi su i u kasnijim prostornim i urbanističkim planovima.³⁸

Geneza prostornog širenja Pitomače može se prikazati kao na dijagramima (Sl. 13.), pritom uzimajući u obzir dostupne povijesne podatke o nastanku mjesta, ali također i pretpostavljajući mogući razvoj. Širenje naselja te izgradnju i pojavu različitih sadržaja tijekom pojedinih razdoblja u razmaku od pedesetak godina obilježava:

1 – Prvu polovicu 18. stoljeća određuje stara crkva i župni dvor;

2 – U drugoj polovici 18. stoljeća izgrađena je nova crkva;

3 – Sredinu 19. stoljeća obilježava početna urbanizacija mjesta izgradnjom javnih sadržaja oko crkve (Brennerova kuća i zgrada, lžicina kuća, Selska iza, Pandurnica, Vojna zgrada i dr.);

4 – Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće karakterizira nastavak urbanizacije središta mjesta definiranjem glavnoga trga trokutasta oblika i iz-

gradnjom reprezentativnih, uglavnom historičističkih kuća (Hranilovićeve, Katulićeve, Makvićeve, Provićeve, Bačanijeve, kuće obitelji Steiskal, zgrade Imovne šumarije, poštanskog ureda, zgrade DVD-a, Žandarmerije, Državne šumarije, zgrade općine, zgrade škole i dr.) te osnivanjem Tvornice namještaja „Gaj“;

5 – Sredinom 20. stoljeća zaokruženi su današnji potezi ulica i povećana je gustoća izgradnje, trg oko crkve postupno gubi trokutast oblik, grade se javne zgrade (nova škola, nova općina, nova pošta, poslovni centar, dom kulture i društvene zajednice, robna kuća itd.), osnovana je nova industrijska zona (poduzeća Duganprodukt i Borik);

6 – Prijelaz iz 20. u 21. stoljeće obilježava nastavak povećanja gustoće izgrađenosti, izgradnja prvih većih višestambenih zgrada, pomicanje nove izgradnje prema neizgrađenom prostoru, uz ustrojstvo novih ulica te, nažalost, težnju za napuštanjem i promjenom ‘zvjezdastog’ oblika Pitomače. ‘Zvjezdasti’ oblik urbanistička je osobitost Pitomače koja bi se u planovima budućega razvoja mogla afirmirati kao nositelj identiteta naselja.

NASTANAK NASELJA

ORIGIN OF THE SETTLEMENT

Iz povijesnih je karata bjelodano da je svaka pitomačka ulica prije spajanja s ostalima bila samostalna jedinica, zaseban potez koji je djelovao kao posebna prostorna cjelina, poput ostalih mjesta u okolici. Najprije su, sredinom 18. stoljeća, spojene cjeline u Radicevoj i Strossmayerovoj ulici (ili *Doljnji i Gornji kraj*). Usporedno s njima postojala je i cjelina u Dravskoj ulici. Ona se s ostatkom mjesta spaja početkom 20. stoljeća, kao i cjelina u Preradovićevoj (*Novoj*) ulici. Cjelina u Vinogradskoj ulici (na *Prešpanu*) spaja se sa središtem mjesta tek u drugoj polovici 20. stoljeća.

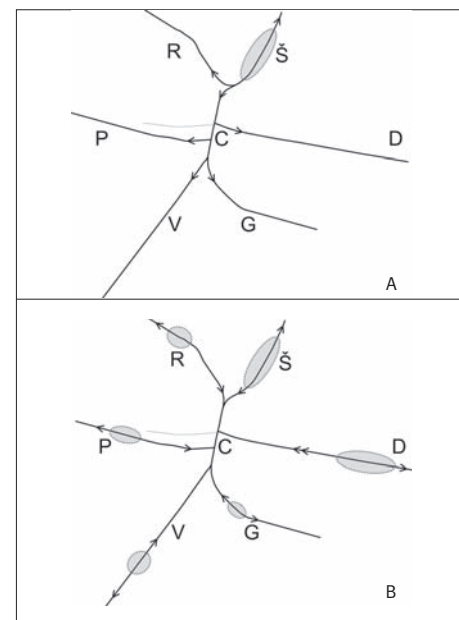
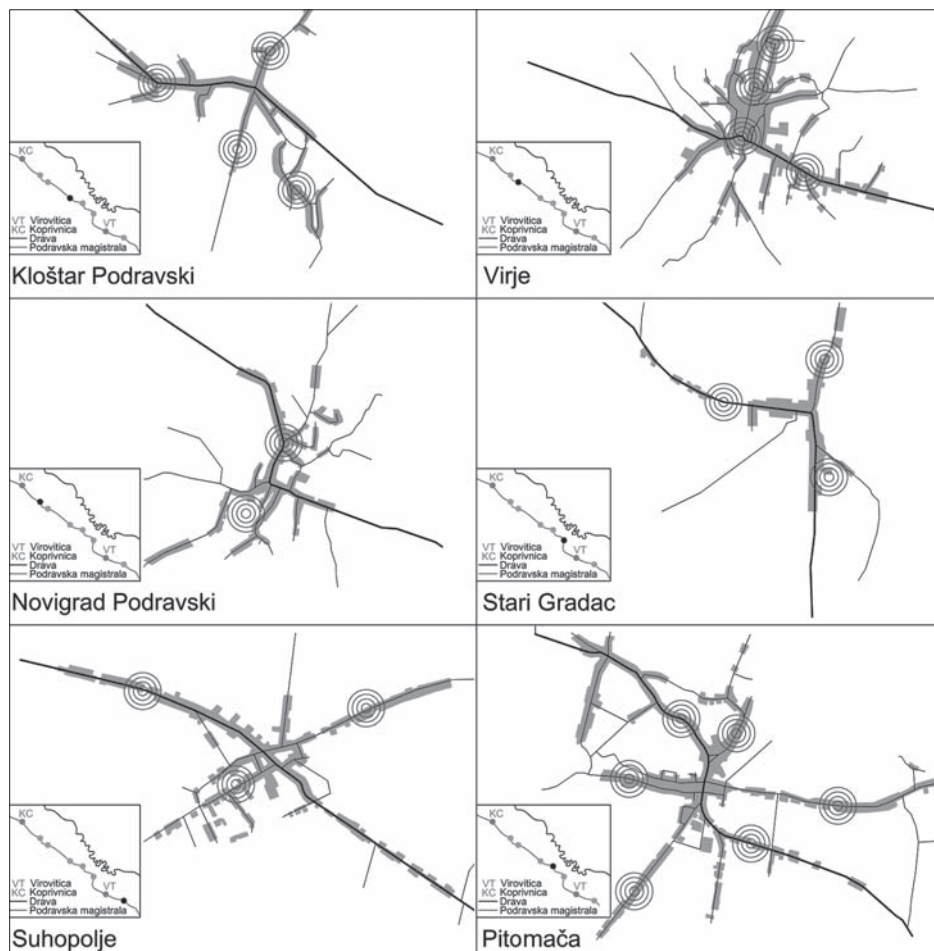
Svaka pojedina cjelina nastaje u različitim razdobljima i razvija se svojim intenzitetom. Dvije cjeline smještene su na ‘Podravskoj magistrali’ – u Radicevoj i rubnom dijelu Gajeve; tri se nalaze uz ‘magistralu’ – u Strossmayerovoj, Dravskoj i Preradovićevoj, dok je najudaljenija od ‘magistrale’ prostorna cjelina u Vinogradskoj ulici.

³⁷ Primjer je izgradnja nakon 2000. kada nastaju stambeni sklopovi smješteni istočno i zapadno od Gajeve ulice, te obiteljske kuće u novonastalim ulicama S. Sulimanca, F. Galovica, P. Kresimira IV., P. Zrinskog i Livadskoj ulici. [BEGOVIC, 2009.]

³⁸ ZZPUVPŽ: 3/2003; ZZPP: 1/2010

³⁹ Grafičkim prikazom izrađenim na temelju podataka iz povijesnih izvora korištenih u istraživanju predloženi su smjerovi spajanja prostornih cjelina i širenje Pitomače (Sl. 13.).

SL. 14. (GORE) SMJEROVI ŠIRENJA IZGRADENE STRUKTURE DUŽ ULICNE MREŽE: A – ŠIRENJEIEM IZ JEDNE JEZGRE, B – ŠIRENJEIEM IZ ŠEST PROSTORNIH CJELINA (TUMAC: Š – STROSSMAYEROVA ULICA, R – RADICEVA ULICA, P – PRERADOVICEVA ULICA, V – VINOGRADSKA ULICA, D – DRAVSKA ULICA, G – GAJEVA ULICA, C – SREDIŠTE NASELJA; ELIPSE – POČETNE PROSTORNE CJELINE NASELJA)
 FIG. 14. (ABOVE) SPREADING DIRECTIONS OF THE BUILT URBAN FABRIC ALONG THE CITY GRID: A – FROM THE NUCLEUS; B – FROM SIX SPATIAL ENTITIES (KEY: Š – STROSSMAYEROVA ST, R – RADICEVA ST, P – PRERADOVICEVA ST, V – VINOGRADSKA ST, D – DRAVSKA ST, G – GAJEVA ST, C – CENTER OF THE TOWN; ELLIPSES – ORIGINAL SPATIAL ENTITIES)

Svaka je ulica u Pitomači dakle bila zasebna prostorna cjelina izduženog oblika. Spajanjem ulica nastaje 'zvjezdasti' oblik današnjeg naselja koji obilježava razgranatost ulica u svim smjerovima, a koje se spajaju na jednom zajedničkom području današnjega užeg središta. Na spojištu svih ulica razvija se nova, urednija struktura izgradnje koja predstavlja današnje središte Pitomače.³⁹

Dosadašnja istraživanja razvoja prikazuju jednu prostornu cjelinu Pitomače (Sl. 14.a) kao naselje na prostoru današnje Strossmayerove ulice. No, Pitomača se iz te cjeline širi u svim smjerovima ulica, čineći svoj 'zvjezdasti' oblik. Ipak, mala je vjerojatnost da je današnji 'zvjezdasti' oblik nastao spontanom širenjem

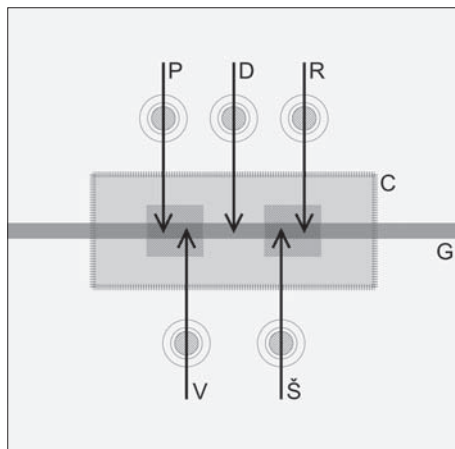
iz samo jedne jezgre ili proširenjima naselja prema smjernicama donesenih urbanističkih planova.⁴⁰ Osobito to potvrđuju položaji Dravske i Preradovićeve ulice, koje nisu mogle nastati kao posljedica spontanog ili planskog širenja iz jedne zajedničke matične jezgre u Strossmayerovoj.

Ne može se sa sigurnošću utvrditi kada je koja prostorna cjelina nastala. Prema dostupnim pisanim dokumentima najstarija bi cjelina bila ona u Strossmayerovoj ulici, ali nije isključeno naprimjer da je već tada postojala i prostorna cjelina na potezu uz Dravsku ulicu. Najvjerojatnije, prostorne cjeline nastaju uz već postojeće smjerove kretanja.⁴¹ Širenjem tih cjelina, duž postojećih putova, dolazi do njihova spajanja sa središtem mjesta. To se spajanje događa na glavnoj cesti – 'Podravske magistrali' pa time Pitomača dobiva prepoznatljiv 'zvjezdasti' oblik sa središtem uređene izgrađene strukture (Sl. 14.b). 'Zvjezdasti' oblik prisutan je i kod naselja slične veličine smještenih u podravskom području oko Pitomače, kao što su: Novigrad Podravski, Kloštar Podravski, Stari Gradac, Virje i Suhopolje (Sl. 15.).

⁴⁰ Naprimjer u posljednjem usvojenom urbanističkom planu uređenja naselja, površine za prostorno širenje Pitomače zacrtane su u području poljoprivrednih površina između postojećih ulica oko kojih su bile formirane prvobitno zasebne prostorne cjeline. [ZPPP]

⁴¹ Najstariji smjerovi kretanja potvrđeni arheološkim artefaktima iz rimskog i kasnijih razdoblja u području Pitomače jesu: Bilogora – Drava, Koprivnica – Virovitica, Pitomača – Dinjevac, Pitomača – Podravske Sesvete, Pitomača – Otrovanec, Pitomača – Kriznica.

SL. 15. (LIJEVO) PROSTORNA ORGANIZACIJA NASELJA 'ZVJEZDASTOGA' TLOCRTNOG OBLIKA U PODRAVSKOM PODRUČJU (TUMAC: SIVO – IZGRADENI DIO NASELJA, CRNE CRTE – PODRAVSKA MAGISTRALA, SIVE CRTE – ULICNA MREŽA, KRUGOVI – PODCJELINE NASELJA, U OKVIRU – SITUACIJA)
 FIG. 15. (LEFT) SPATIAL ORGANIZATION OF THE TOWN WITH A STAR-SHAPED PLAN IN PODRAVINA REGION (KEY: GREY – BUILT UP AREAS, BLACK LINES – PODRAVINA HIGHWAY, GREY LINES – STREET GRID, CIRCLES – SUBENTITIES OF THE TOWN, FRAMED – LAYOUT PLAN)

SL. 16. MODEL USTROJSTVA SREDIŠNJE ZONE NASELJA (TUMAČ: Š – STROSSMAYEROVA ULICA, R – RADICEVA ULICA, P – PRERADOVICEVA ULICA, V – VINOGRADSKA ULICA, D – DRAVSKA ULICA, G – GAJEVA ULICA, C – SREDIŠTE NASELJA; DEBLJA SIVA CRTA – GAJEVA ULICA I PODRAVSKA MAGISTRALA, KRUGOVI SA STRELICAMA – MANJE PROSTORNE CJELINE U PERIFERNIM ULICAMA, KVADRATNA TAMNIJE SIVA POVRŠINA – PODRUČJE UREDENIJE IZGRADENE STRUKTURE NASELJA, PRAVOKUTNA SVJETLIJE SIVA POVRŠINA – PODRUČJE ŠIREG SREDIŠTA PITOMAČE)

FIG. 16. MODEL OF THE CENTRAL ZONE FORMATION (KEY: Š – STROSSMAYEROVA ST, R – RADICEVA ST, P – PRERADOVICEVA ST, V – VINOGRADSKA ST, D – DRAVSKA ST, G – GAJEVA ST, C – TOWN NUCLEUS; THICK GREY LINE – GAJEVA ST AND PODRAVINA HIGHWAY, CIRCLES WITH ARROWS – SMALL SIZE SPATIAL ENTITIES IN PERIPHERAL STREETS, SQUARE DARK GREY AREA – A MORE REGULATED BUILT URBAN FABRIC, RECTANGULAR LIGHT GREY AREA – THE WIDER CENTRAL AREA OF PITOMAČA)

PREOBRAZBA IZGRADENE STRUKTURE

TRANSFORMATION OF THE BUILT URBAN FABRIC

U odnosu na druga mjesta u okolici, Pitomača je sastavljena od poteza izrazito dugaćkih ulica koje se međusobno spajaju na prostoru Gajeve ulice. Upravo zbog takvog 'sudaranja' ulica (Sl. 16.) nastaje središte naselja koje dobiva uredeniji karakter u odnosu na periferne ulice.⁴² Razvoj se odvijao širenjem prostornih cjelina duž ulica koje su imale i ruralna obilježja. Širenjem tih ulica i dopunjavanjem uz glavnu prometnicu nastaje zajednički prostor koji ujedno postaje i središtem naselja te se razvija u predio jačeg urbaniteta. To je, prije svega, Trg kralja Tomislava s crkvom – križanje Strossmayerove, Radiceve i Gajeve ulice. Druga zona s većim stupnjem uredenosti jest na prostoru križanja Preradoviceve, Vinogradske i Gajeve ulice (Sl. 10.). Danas siri prostor središta Pitomače obuhvaća cjelokupan potez od Trga kralja Tomislava do križanja Gajeve i Vinogradske ulice.

Prema tome širenjem prostornih cjelina s periferije i međusobnim umrežavanjem na jednom zajedničkom prostoru nastaje uredenija izgrađena struktura koja ujedno preuzima i funkciju središta mjesta. Ta je izgrađena struktura izduženog oblika i smještena je uz glavnu prometnicu. Već potkraj 19. stoljeća u

Pitomači se može vidjeti jasna razlika (Sl. 17.) u arhitekturi perifernih dijelova naselja u odnosu na središte mjesta. Urednije dijelove naselja najviše tvore zgrade koje su izgrađene s obilježjima arhitekture historicizma i skromne secesije, što se vidi na njihovim pročeljima. Istodobno ruralne karakteristike tvore stare granicarske kuće seoskih domaćinstava koje su se nalazile u okolnim ulicama. Urbanizacija mjesta i oblikovanje njegova užeg središta proces je koji se nastavlja i danas.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Rezultati provedenog istraživanja temelje se, prije svega, na podacima iz povijesnih izvora koji opisuju razvoj i kojima se može predočiti geneza prostornog širenja Pitomače. Prve podatke koji govore o osnivanju naselja nalazimo s kraja 17. i početka 18. stoljeća. Mogu se zamijetiti prve značajke mjesta s vidljivim sustavom nekoliko manjih prostornih cjelina. Položaj nove crkve, izgrađene 1783. godine, pokazuje da se planiraju povezati dvije postojeće cjeline u Strossmayerovoj i Radicevoj ulici. Također, raspored i širenje povijesnih smjerova kretanja generiraju nastanak više manjih prostornih cjelina koje će svojim spajanjem dovesti do stvaranja 'zvjezdastog' oblika suvremene Pitomače. Dakle može se ustvrditi da se Pitomača razvila od šest ma-

⁴² Na modelu je shematski prikazano ustrojstvo središnje zone urbaniteta Pitomače. Širenjem iz autonomnih prostornih cjelina, izgradnja u perifernim ulicama spaja se s glavnom ulicom – Podravskom magistralom. Na spoju glavne s perifernim ulicama nastaju točke intenzivnijeg urbaniteta. Šire središte Pitomače razvija se u izduženom području uz glavnu ulicu, koje povezuje sve točke intenzivnijeg urbaniteta i sve periferne ulice.

njih prostornih cjelina koje su svojim širenjem dovele do oblikovanja suvremene Pitomače.

Već potkraj 19. stoljeća na sjecištu 'Podravske magistrale' i perifernih ulica u Pitomači se počinje oblikovati zajednički središnji prostor sa skromnim, ali jasnim karakteristikama urbanijih oblika gradnje. Može se uočiti i to da uređena izgrađena struktura nastaje kada se veći broj važnih perifernih ulica spaja na zajedničkom prostoru uz glavnu ulicu. U Pitomači je on postao središtem naselja. Utvrđeni model razvoja i širenja prvotno međusobno razdvojenih prostornih cjelina koje se u kasnijim razdobljima međusobno povezuju i stvaraju današnji 'zvjezdasti oblik' s najuređenijim elementima izgrađene strukture, smještenim duž najvažnijega prometnog kraka – 'Podravske magistrale', čini se uvjerljivim. To se poglavito može zaključiti analizom povijesnih karata s prikazom Pitomače.

Ograničenja rezultata istraživanja proizlaze iz korištenja oskudnih podataka dobivenih iz drugih, dosad provedenih radova. Potpuno potvrđivanje svih značajki opisanog modela razvoja i širenja zahtijevalo bi opsežnije izvorno znanstveno istraživanje koje nije provedeno. Osim toga potrebno je provoditi i druga podrobnija povijesna istraživanja. Ona se mogu usmjeriti u razmatranje utjecaja historizma i secesije na arhitekturu Pitomače. Također, predmet budućih istraživanja mogu biti posebnosti izgrađene strukture prostor-

SL. 17. KONTRAST ARHITEKTONSKIH OBILJEŽJA
AMBIJENATA NASELJA NA PRIJELAZU
IZ 19. U 20. STOLJEĆE
(TUMAČ: A I C – GRANIČARSKE KRAJIŠKE KUĆE RUBNIH
PODCJELINA; B I D – URBANIJJI POTEZI SREDIŠTA NASELJA)

FIG. 17. CONTRAST OF ARCHITECTURAL FEATURES
OF THE TOWN AMBIENCES IN THE LATE 19TH AND THE EARLY
20TH CENTURIES
(KEY: A AND C – BORDERERS' HOUSES IN THE PERIPHERAL
SUBENTITIES; B AND D – MORE URBAN-LIKE CENTRAL AREAS)

nih cjelina naselja, posebice onih izduženog oblika, u široj okolici Pitomače, kao i na cijelom području Podravine.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

- BALI, T. i sur. (1976.), *Porezni popisi od 1495. do 1596. iz zbirke J. Adamceka i I. Kampuša (Popratni komentari i objašnjenja)*, IHP Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- BEGOVIĆ, B. (1985.), *Tri stoljeca Pitomače*, Pitomača
- BEGOVIĆ, B. (1995.), *Pitomača*, Pitomača
- BEGOVIĆ, B. (2009.), *Pregled i analiza arhitekture u strogom središtu Pitomače prema stanju u srpnju 2009. godine*, Pitomača
- CVEKAN, P. (1978.), *Od Kopacevca do Pitomače, povijesno-kulturni prikaz razvoja zupe i sela Pitomače*, Pitomača
- HORVAT, A.; MATEJČIĆ, R.; PRIJATELJ, K. (1982.), *Barok u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
- MARINOVIC-UZELAC, A. (2001.), *Prostorno planiranje, Dom i svijet*, Zagreb
- ZDELIČAN, N. (2010.), *Urbanistička studija razvoja Pitomače – istraživanje mogućnosti urbane afirmacije naselja, s naglaskom na turistički potencijal mjesta i okolnog prostora*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

- Državna geodetska uprava – ispostava Pitomača [DGUIP], Katastarske karte područja Pitomače 1868. i 1995., Trg kralja Tomislava 11, Pitomača
- Zavod za fotogrametriju [ZZF], Topografska karta, Trigonometrijske sekcije Pitomača 33 i 34, 1970., Zagreb
- Hrvatski državni arhiv [HDA], Trg Marka Marulića 21, Zagreb:
  - Arhivski fond HR-HDA-1421, Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju, katastarski planovi (katastarski plan, 1868.: *Duplicat; Ban Parzellen Protocoll – der Gemeinde Pitomača 1868., Pitomačer Compagnie No.6; Regiments Berzik St. Georgen No.6*)
  - Arhivski fond HR-HDA-1421, Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju, katastarski planovi (katastarski plan, 1873.: *Duplicat; Ban Parzellen Protocoll*)
  - Arhivski fond HR-HDA-444, Varaždinsko-đurđevačka graničarska pukovnija
  - Original faksimila Bukovačkog vlastelinstva (pod nazivom Pythomezy), fond br. 3: Prava Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, tomus 1, knjiga 8: 46-47
  - HR HDA – kartografska zbirka C IV 8
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica [NSK], Hrvatske bratske zajednice 4, Zagreb – Zbirka zemljopisnih karata i atlasa – Varaždinski generalat, Đurđevačka regimenta, X-H-K-17(8) – sekcije 12 i 17
- Nadbiskupijski arhiv Zagreb [NAZ], Kaptol 27, Zagreb – Kanonske vizitacije, Prot. 92/IV: 208 i 262
- Opcina Pitomača [OP], Prostorno-planska dokumentacija: „MZ Pitomača – Plan uređenja naselja: Namjena planiranih društvenih objekata“ (Izrađivač: „CROATIAPLAN“, Lenjingradska 1, Zagreb, 1984.), Gajeveva 26/1, Pitomača
- Zavod za prostorno uređenje Virovitičko-podravske županije [ZZPUVPŽ], Matije Gupca 53, Virovitica:
  - Prostorni plan Virovitičko-podravske županije (Službeni glasnik 7A/2000, 1/2004, 5/2007 i 1/2010)
  - Prostorni plan uređenja općine Pitomača (Službeni glasnik 3/2003)

- Zavod za prostorno planiranje d.d. [ZZPP], Urbanistički plan uređenja dijela naselja Pitomača (Službeni glasnik 1/10), Vijenac Paje Kolarica 5a, Osijek

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

- pitomaca-nekadaidanas.blogspot.com [10.11.2011.]
- povratakpitomace.blog.hr [10.11.2011.]
- maps.google.hr/maps [19.11.2011.]
- www.pitomaca.hr [10.11.2011.]
- *** (2001.), *Stanovništvo prema prisutnosti /odsutnosti u naselju popisa, po naseljima, popis 2001.*, Državni zavod za statistiku [www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/10.11.2011./]
- *** (2009.), *Projekt Populus, Objavlivanje serijalnih izvora za hrvatsku ranonovovjekovnu povijest*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet [http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/10.11.2011./]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

Sl. 1.	http://krilapitomace.blog.hr [10.11.2011.]
Sl. 2.	NSK
Sl. 3.	DGUIP, 1868.
Sl. 4.	HDA – HR HDA
Sl. 5.	BEGOVIĆ, 1995.
Sl. 6.	ZZF
Sl. 7.	DGUIP, 1995.
Sl. 8.	BEGOVIĆ, 1995.
Sl. 9.	Autori na: DGUIP, 1868.
Sl. 10.	Autori na: HDA – HR HDA
Sl. 11.	Autori na: BEGOVIĆ, 1995.
Sl. 12.	Autori na: ZZF
Sl. 13. i 14.	Autori, 2011.
Sl. 15.	Autori na: maps.google.hr/maps [19.11.2011.]
Sl. 16. i 17.	Autori, 2011.

SAŽETAK

SUMMARY

SPATIAL DEVELOPMENT OF PITOMAČA
FROM THE EARLY 18TH TO THE LATE 20TH CENTURIES

Pitomača is a small northwest Croatian town situated along the Drava river and near the state border with Hungary. With its population of 5712 inhabitants according to 2001 census and an area of 46,56 km² it is not officially registered as a town. However, it has a vital traffic significance due to its position at a busy road junction from the directions of Zagreb and Osijek as well as the traffic links between Hungary and Croatia. The geothermal springs in the surrounding area provide a sound basis for its development as an important spa resort. The area along the Drava river is characterized by a specific blend of the old and the new river flow with a unique landscape that could potentially make the town an interesting tourist destination. Considering its present population, geographic position, natural characteristics and the built structure, Pitomača is at the start of its more intensive spatial transformation. This process can be coordinated with the specific features of its original historic heritage which is still largely unexplored. Therefore a need exists to make a comprehensive analysis of a continuous spatial development of the town based on the historical data, maps and urban plans. This paper is a research into the characteristics of the town's spatial development and its smaller, originally disconnected spatial entities which expanded over time and formed its present structure. The spatial development of Pitomača is here researched on the basis of objective and available historical data. The research is based on the analysis of the written and graphic historical documents in the works of the authors who were concerned with the historical development of Pitomača region. Another source were the available archives and maps. The obtained data have been categorized into six chronological stages spanning the periods of fifty years: early 18th century, second half of the 18th century, mid 19th century, the late

19th and the early 20th centuries, mid 20th century, the late 20th and the early 21st centuries. The analyzed historical periods show a continuous development of Pitomača from the early 18th to the late 20th centuries marked by noticeable changes. This paper also gives an analysis of various maps showing the key stages of spatial development of Pitomača including the map of the Đurđevac regiment, Varaždin general headquarters from 1811, the cadastral map from 1868, the topographical map from 1900, the reambulation map from 1930, the topographical map from 1970 and the cadastral map from 1995. Data from these historic cartographic sources served as a basis for graphic representations showing the development characteristics relevant for the hypothesis. The historic maps confirm that each street in Pitomača was an individual spatial entity before it was linked with the others. The first two spatial entities merged together by the mid 18th century. There was a third entity which merged with the rest of the urban area in the early 20th century as did the fourth one. The fifth entity merged with the town centre in the second half of the 20th century. Each of these entities originated in a particular historical period and developed at its own individual pace. Two of them are situated along the Podravina highway, three entities are situated near the highway while the last one is far from it. Unlike some other surrounding towns, Pitomača consists of very long streets which merge together in the main road zone. This configuration of streets results in a particular form of the town centre which has acquired a more urban-like character compared to peripheral streets. The town expanded and encompassed also the streets with rural characteristics. The spreading and networking of such streets along the main road has resulted in the formation of the town centre with more pronounced urban characteristics.

The research results are based primarily on the data from historical sources describing the origin and spatial development of Pitomača. The first information about the foundation of the settlement dates from the late 17th and the early 18th centuries. The very first characteristics of the settlement can be seen in several smaller entities. The location of the new church built in 1783 indicates that the two existing entities were planned to be merged. Several smaller spatial entities merged together and eventually created a star-shaped form of modern Pitomača town. It can be stated therefore that Pitomača developed from six smaller spatial entities which expanded and formed the modern town. In the late 19th century at the junction of Podravina highway and peripheral streets, a town centre began to form. It was characterized by modest but clearly distinctive types of urban construction. A planned fabric develops in places where a few peripheral streets link with the central area along the main road. In Pitomača it became the town centre. This model of development and expansion of the originally separated spatial entities which later merged and created the present star-shaped formation with its well planned built structure situated along the main road seems to be plausible due to the analysis of the historic maps of Pitomača. The limitations of the research results refer primarily to the use of the scarce documentation acquired from other works. To confirm the characteristics of the above mentioned development model would require a more in-depth research. Besides, other historical analyses should be carried out too, in particular those dealing with the influence of Historicism and Secession on the architecture of Pitomača. Future research might focus on the special features of the spatial entities particularly those with elongated forms, both in the wider surroundings of Pitomača as in the entire Podravina region.

NINO ZDELIČAN
KRUNOSLAV ŠMIT

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

NINO ZDELIČAN rođen je 1977. u gradu Krdžali (Bugarška). Diplomirao je na Medicinskom i Arhitektonskom (2010.) fakultetu. Zanimaju ga stručna i znanstvena istraživanja u tematskom području urbanizma i prostornog planiranja. Doc. dr.sc. **KRUNOSLAV ŠMIT**, dipl.ing.arh., zaposlen je od 1997. godine na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, gdje od 2008. kao docent sudjeluje u nastavi Katedre za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu. Bavi se znanstvenim, nastavnim i stručnim radom u području prostornog planiranja, urbanizma i arhitekture.

NINO ZDELIČAN, born in 1977. in Krdžali, Bulgaria. He graduated from both the School of Medicine and the Faculty of Architecture (2010.). His main research interests focus on urban and physical planning issues. **KRUNOSLAV ŠMIT**, Ph.D., Dipl.Eng.Arch., Assistant Professor, has been employed at the Faculty of Architecture since 1997. Since 2008. he has run courses within the Department of Urban Planning, Physical Planning and Landscape Architecture. He is currently involved in scientific research and teaching in physical planning, urban planning and architecture.

